

Utjecaj metalurgije na religiju vučedolske kulture

Čar, Dora

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:605236>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Arheologija

Dora Čar

Utjecaj metalurgije na religiju vučedolske kulture

Završni rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Arheologija

Utjecaj metalurgije na religiju vučedolske kulture

Završni rad

Student/ica:

Dora Čar

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Kristina Horvat Oštrić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dora Čar**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Utjecaj metalurgije na religiju vučedolske kulture** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2. listopada 2024.

Sadržaj

UVOD.....	1
1. VUČEDOLSKA KULTURA.....	2
2. METALURGIJA VUČEDOLSKE KULTURE	3
2.1 Razvoj metalurgije.....	3
2.2 Primjeri metalurške djelatnosti u vučedolskoj kulturi	5
2.3 <i>Megaron lijevača bakra</i>	6
2.4 Kukuruzište Streim	7
2.5 Ljubljansko Barje	8
2.6 Vinkovci	8
3. VJERSKE PRAKSE	9
3.1 Prapovijesna vjerovanja i ritualne prakse	9
3.2 Pokapanje.....	9
3.3 Ritualne prakse	10
3.3.1 <i>Ljudska žrtva</i> na Vučedolu.....	10
3.3.2 <i>GROBNICA BRAČNOG PARA</i>	11
3.3.3 DVOJNI GROB – VINOGRAD STREIM.....	12
3.3.4 Dječja kriptu	13
3.4 VUČEDOLSKA GOLUBICA	14
3.5 POKOPI ŽIVOTINJA	15
3.6 KONSEKRATIVNI ROGOVI – „ <i>BUKRANJI</i> “	17
4. RASPRAVA	20
5. ZAKLJUČAK	22
6. LITERATURA.....	23

UVOD

Početak eksploatacije i prerade ruda imao je velik ekonomski i društveni značaj na globalnoj razini.¹ Prema Hansenu, metalurgija se može smatrati najznačajnijim tehnološkim otkrićem čovječanstva.² Početak same proizvodnje bio je usmjeren na usvajanje potrebnih tehnika, a nepostojanje istih značilo je pouzdati se na praktično učenje i težnju ka stvaranju uvijek poboljšanih predmeta.³ U prilog tome ide svojstvo metalnih predmeta koji se uvijek iznova mogu prepravljati i prenamijeniti te su trajni i teško propadaju, što također povećava vrijednost i svojevrsnu moć materijala. U prapovijesti glavna stavka međusobne povezanosti tehnologije i društva leži u sferi rane metalurgije.⁴

S druge strane, pojam vjerovanja i ritualnih praksi prapovijesnih zajednica odavno je veliko pitanje i zapravo nikada u potpunosti i neće biti odgovoreno. Religija kakvu poznajemo danas razvila se tek kasnije ako govorimo npr. o hinduizmu, zoroastrizmu i sl. No, što je duhovni život značio na samom početku čovječanstva? Kakvo su shvaćanje smrti i zagrobnog života imali u vrijeme pojave metala? I konačno pitanje koje postavljam na samom početku ovoga rada, a kojem ću nastojati dati odgovor, jest kako je pojava metala i metalurgije utjecala na simbolički i duhovni svijet vučedolskih zajednica? Kako kaže Karavanić u svom djelu, religija je stvar pojedinca, tek kasnije društva, no ona drži cjelokupno njegovo funkcioniranje.⁵

¹ A. HAUPTMANN, 2020., 3.

² S. HANSEN, 2013., 137.

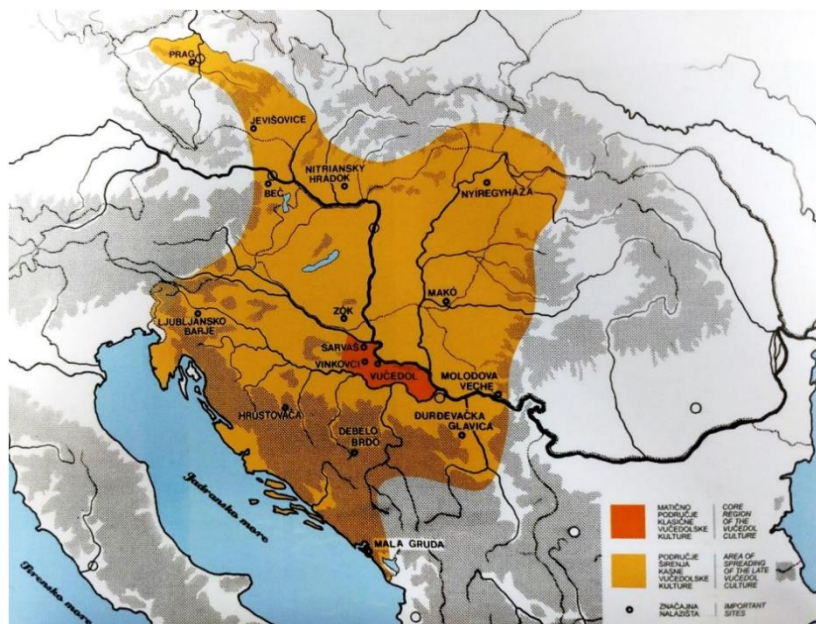
³ B. JOVANOVIĆ, 1979., 30.

⁴ S. HANSEN, 2013., 160.

⁵ I. KARAVANIĆ, 2012., 5-10.

1. VUČEDOLSKA KULTURA

Vučedolska kultura jedna je od najvećih i najznačajnijih prapovijesnih kultura s naših prostora. Jedinstvenim nalazima i lokalitetima oduvijek je plijenila pažnju, a nosioci vučedolske kulture jedni su od prvih metalurga naših prostora. Nakon vinčanske i badenske i ova kultura jedna je od onih kojoj je nova sirovina i razvoj novih procesa za njenu obradu uvelike osigurala razvoj i prosperitet.⁶

Slika 1 Karta rasprostranjenosti vučedolske kulture (A. Durman, 2006., 48)

Jedni od prvih podataka o kulturi dobiveni su sa istraživanja sojeničkog naselja na Ljubljanskom Barju. Njih donosi Karel Dežman 1875. godine.⁷ Kao kulturu je spominje M. Hoernes 1898. godine u vidu *istočnoalpske sojeničarske keramike*.⁸ V. G. Childe joj daje ime *Slavonska kultura* 1929. godine te ju smješta u bakreno doba.⁹ To ime je nosila do 1931. godine kada O. Menghin upotrebljava naziv vučedolska kultura za panopske nalaze i od tada ostaje prihvaćen taj naziv.¹⁰ Prva istraživanja na lokalitetu Vučedol proveo je 1897. godine J. Brunšmid.¹¹ Sustavna pak istraživanja Gradca provodi R. R. Schmidt i objavljuje ih u monografiji 1945. godine pod nazivom *Die burg Vučedol*, a slijedila su istraživanja vođena na lokacijama Vinograd Streim, Kukuruzište Streim i Vinograd Karasović. Nakon godina pauze

⁶ T. TEŽAK-GREGL, 1998., 148.

⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979.

⁸ M. HOERNES, 1898.

⁹ V.G. CHILDE, 1929.

¹⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 268.

¹¹ R.R. SCHMIDT, 1945.

2001. su pod vodstvom A. Durmana ponovno započela istraživanja na samom Vučedolu koja traju i do danas.¹²

Geneza vučedolske kulture predmet je brojnih rasprava, a danas je uvaženo kako je nastala na slavonsko-srijemskom prostoru u doba migracija povezanih sa stepskim zajednicama koje na ove prostore donose kulturne promjene, ali i moguće znanje o metalurgiji.¹³ U kasnoj fazi kulturni utjecaj širi se po Europi što rezultira brojnim varijacijama grupiranim u 7 različitih regionalnih tipova: slavonsko-srijemski, hrustovački (zapadnobosanski), Debelo Brdo (južnobosanski), šumadijski, tip Ljubljansko Barje (slovenski) te Nyírség i Makó tip. Razlog njena širenja dovodi se u vezu s potrebom za sve većom količinom bakrene rude.¹⁴

2. METALURGIJA VUČEDOLSKE KULTURE

2.1 Razvoj metalurgije

*Vučedolska je kultura najatraktivnija eneolitska manifestacija Podunavlja, koja svojom metalurgijom donosi niz novina kako u smislu tehnologije, tako i u novim oblicima bakrenih predmeta dotad nepoznatih na ovom tlu.*¹⁵

Zahvaljujući neolitičkom periodu i pojavi poljoprivrede te nastanjivanju uz rijeke i potoke, može se pretpostaviti kako je metal čovjeku bio poznat već tada, obzirom da se čovjek počinje upoznavati s obradom zemlje i njenim blagodatima.¹⁶ Po Jovanoviću, početke rudarstva treba promatrati kroz mezolitičkog i neolitičkog čovjeka koji su tehnologiju izrade kamenih predmeta, na svrsishodan način, prenijeli na metale.¹⁷ Značajno je još spomenuti autorova dva tumačenja o podrijetlu balkanske metalurgije; prvo ono kako je lokalnog podrijetla i drugo kako je njena pojava rezultirala širenjem kulturnih utjecaja s Egejskog i Anatolskog prostora.¹⁸ S obzirom da je metalurgija u vučedolskoj kulturi zastupljena u već razvijenoj formi, potrebno je sagledati i nastanak samog procesa i njegovu implementaciju u samu kulturu. Najraniji otkriveni predmeti od malahita i azurita na Balkanu pripadaju kulturnom kompleksu Starčevo-Criş-Koros i datiraju od oko 6200.-5500. g. pr. Kr.¹⁹ Najstariji rudnici bakra su *Aibunar* u Bugarskoj i *Rudna Glava* u Srbiji²⁰, a dokazi rudarske djelatnosti s

¹² A. DURMAN, 2000, 34.

¹³ T. TEŽAK GREGL, 1998., 135.

¹⁴ A. DURMAN, 1983.; T. TEŽAK GREGL, 1998.

¹⁵ A. DURMAN, 1983., 4.

¹⁶ A. HAUPTMANN, 2020., 11.

¹⁷ B. JOVANOVIĆ, 1979., 28.

¹⁸ B. JOVANOVIĆ, 1979., 36.

¹⁹ M. RADIVOJEVIĆ, B.W. ROBERTS, 2021., 209.

²⁰ D.W. BAILEY, 2000., 209.

rudarskim alatom, uz pomoć pronađenih keramičkih ulomaka, pripisani su vinčanskoj kulturi. Nosioi kulture poznavali su postupke hladnog kovanja (Gomolava), taljenja (Belovode)²¹ i lijevanja (Vinča-Pločnik), a zanimljivo je spomenuti kako je prvi nalaz metala vinčanske kulture raniji i od metalurškog fenomena u Varni.²² Naravno, svi ovi procesi nisu nastali na ovim prostorima, nego se javljaju u Anatoliji još u 3. tis. pr. Kr.²³ Dvije su teorije o nastanku i širenju metalurgije. Prva govori kako se tehnologija razvila iz jednog centra na Bliskom Istoku, a druga pak kako se razvila u najmanje tri različita centra iz kojih se dalje širila na okolna područja. Danas je više prihvaćena ova druga.²⁴

Prvom metalurškom kulturom na prostoru Hrvatske smatra se badenska kultura čije su zajednice zauzimale približno isto područje kao i vučedolske.²⁵ Iako količina metalnih artefakata s badenskih lokaliteta nije velika i radi se o manjim uporabnim predmetima na kojima je vidljiva lošija tehnologija izrade, badenska kultura značajna je po tome što je poznavala arsensku broncu.²⁶ Prema nekima, ova se legura uzima kao korak ka početku brončanog doba. Arsen je polumetal koji se prirodno nalazi u nekim bakrenim rudama, ali također se počeo i namjerno dodavati bakru te je tako došlo do pojave arsenskog bakra ili arsenske bronce, najvjerojatnije s prostora Anatolije u 4. tis. pr. Kr. Arsenski bakar je u usporedbi s čistim bakrom pogodniji za taljenje i lijevanje, a obradom je postizao i veću čvrstoću.²⁷

U genezi vučedolske kulture prisutni su elementi badenske, kostolačke i preko njih i ranije, vinčanske i sopotske kulture. Prvenstveno je to vidljivo na keramičkom materijalu pa i načinu pokapanja i sl, ali i na lokalitetima gdje se vučedolski horizonti direktno nastavljaju na badenske.²⁸ Stoga je prihvatljiva pretpostavka da su vučedolske zajednice preuzele i prvotna tehnološka znanja, među njima i ona o metalurgiji i rudarstvu od prethodnika i susjeda.²⁹ Ta znanja vučedolska kultura podiže na znatno viši nivo. Poznato je kako vučedolska kultura poznaje oksidne, sulfidne i halkopiritne bakrene rude³⁰, a dobiveni predmeti sadrže i razne količine primjesa kao što su srebro ili arsen. One dolaze prirodno u bakrenim rudama, no isto tako se i namjerno dodaju radi poboljšanja kakvoće i lakšeg ovladavanja bakrom.³¹

²¹ M. RADIVOJEVIĆ, 2015.

²² S. HANSEN, 2013., 147.

²³ R.F. TYLECOTE, 1992., xi.

²⁴ C. RENFREW, 1969.; G. CHILDE, 1944.

²⁵ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 183.

²⁶ S. HANSEN, 2013., 153.

²⁷ A. HAUPTMANN, 2007., 29, 295.

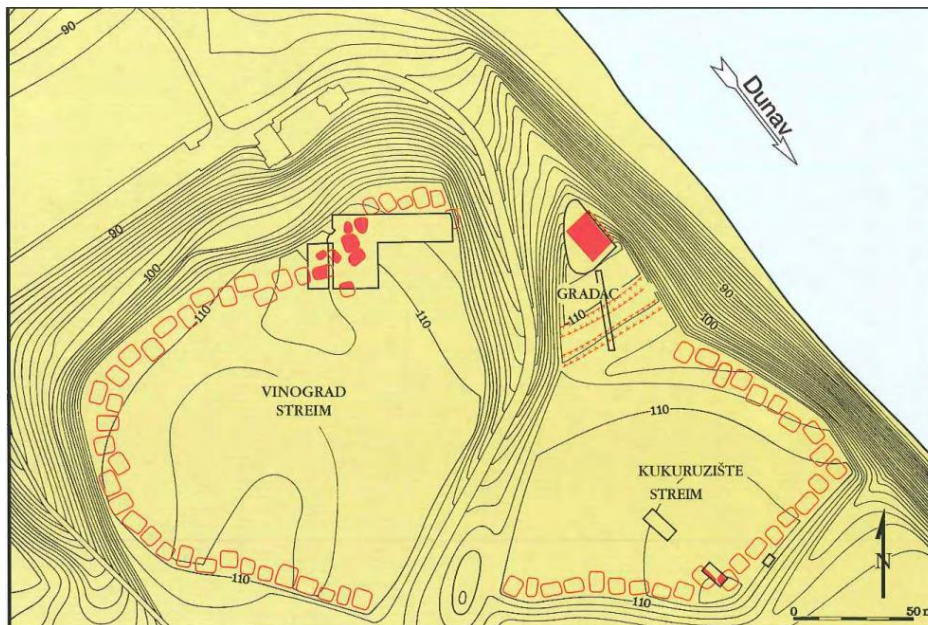
²⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 276.

²⁹ A. DURMAN, 1983., 1.

³⁰ Isto, 10.

³¹ A. HAUPTMANN, 2007., 29, 295.

Vučedolci donose i novitet u proizvodnji metalnih predmeta. Započinju serijsku proizvodnju keramičkih kalupa, a samim time i bakrenih predmeta.³² Prema nekima je upravo taj novitet bio iskorak prema tehnologiji brončanog doba, kao i eksperimentiranje s raznim primjesama bakra.³³

Slika 2 Tlocrt Vučedola, crtež: S. Forenbaher (TEŽAK GREGL; T., et al, 1998., 136.)

2.2 Primjeri metalurške djelatnosti u vučedolskoj kulturi

Među lokalitetima vučedolske kulture na kojima je dokazana metalurška djelatnost ističu se prvenstveno Vučedol-Gradac i Ljubljansko Barje te lokaliteti u Bosni i Hercegovini – Zecovi, Alihodže, Debelo brdo, itd. Metalurški centar Vučedola nalazio se na položaju Gradac.³⁴ Ovdje je 1945. otkriven „megaron ljevača bakra“, no o njemu će više riječi biti u sljedećem poglavlju. Prilikom Schmidtovih istraživanja na Sarvašu (1942.-1943.) pronađeni su kalupi za dva listolika bodeža i jedno dljeto. Prema Schmidtu pronađeni su u „ljevačkoj jami“ koju pripisuje badenskoj kulturi.³⁵ Dimitrijević zaključuje kako se radi o jami vučedolske kulture ukopane u badenski horizont te ju smješta u B1 stupanj.³⁶

Materijal koji bi ukazivao na metaluršku djelatnost u kasnoj fazi, C stupnju kulture, potječe s bosansko-hercegovačkih lokaliteta i Ljubljanskog Barja. U ovom periodu, Debelo Brdo i Ljubljansko Barje preuzimaju primat metalurških centara te na taj način nastavljaju i

³² S. BOŠNJAK, 2021., 81.

³³ A. DURMAN, 1983., 2.

³⁴ R. R. SCHMIDT, 1945.

³⁵ Isto

³⁶ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 296.

prenose razvijene metalurške tehnologije. Nalazi sopalja upućuju na obradu sulfidnih ruda na lokalitetima Zecovi, Debelo Brdo, Velika gradina u Varvari i Ljubljanskom Barju. Također, na lokalitetu Zecovi kod Prijedora pronađeno je više ognjišta za preradu rude na otvorenom, kao i kalupi za lijevanje sjekira, keramičke puhaljke ili sopalji i dijelovi kalupa za dlijeto.³⁷

2.3 Megaron ljevača bakra

Gradac u Vučedolu jedno je od središta kulture i upravo s njega potječu najkvalitetniji dokazi o metalurškoj produkciji (Slika 3). Nalazi se na polovici između Vinograda i Kukuruzišta Streim i svojim je položajem na uzvišenom platou odvojen od naselja podno njega te je na taj način predstavljao svojevrsnu vučedolsku akropolu. Uokolo povišenog Gradca nalazile su se manje kuće, naselje Vučedolaca koji se ovdje nastanjuju u ranoj fazi kulture.

Istraživan je od početka 19. st.³⁸ Ispod njegovih temelja pronađeni su slojevi starčevačke i badenske kulture, a sam megaron podiže se u B1 stupnju vučedolske kulture. Najpoznatiji nalaz je kuća tipa megaron, nazvana „Megaron ljevača bakra“.³⁹

Slika 3 Rekonstruirani izgled megarona rane faze prema R.R. Schmidt, 1945.

Prva faza odnosno „Megaron I“ pripada Vučedol B1 fazi. Megaron je tada metalurški radionički centar s pet, vjerojatno talioničkih peći; dvije se nalaze unutar, a tri s vanjske strane građevine (Slika 4). Tri peći su oblika „rimske lampice“ s izvučenim izljevom iz kojih se lijevao taljeni metal, a ostale dvije su jednostavnog kružnog oblika. Bile su poluukopane u zemlju i konstrukcije su obložene slojem zapečenog lesa. Ove peći i kompleks Megarona I predstavljaju prvi konkretni dokaz o postojanju metalurškog centra na ovim prostorima. Pokraj jedne od peći

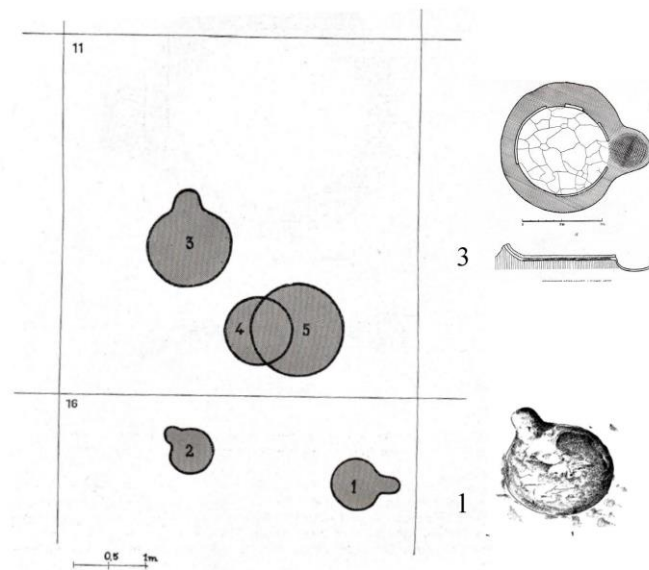
³⁷ S. BOŠNJAK., 2021., 94.

³⁸ R.R. SCHMIDT, 1945.

³⁹ Isto.

pronađen je kalup za lijevanje plosnatih sjekira te je naknadno pronađena i pripadajuća sjekira koja na sebi ima tragove kovanja. Potom, manji ingot otkriven je u blizini druge peći te od ostalih metalnih nalaza pronađena su dva špahtla i tri bakrene igle. Uz artefakte pronađena je i bakrena troska što direktno ukazuje na samu proizvodnju metala.⁴⁰

Druga faza megarona, Megaron II datira u B2 period vučedolske kulture. Megaron tada nije toliko vezan uz metalurgiju, ali prostor Gradca daje nekoliko ekskluzivnih nalaza, prije svega *grobnica bračnog para*. U vezi s grobnicom pronađena je i jama s ukopom jelena, figurica u obliku jelena te jama u kojoj je pronađena *golubica*.⁴¹ Sve navedeno primjer je prelaska na razvijeniji kulturni, ali i duhovni život zajednice.

Slika 4 Metalurške peći na Vučedolu (prema: S. Bošnjak, 2021., 58.)

2.4 Kukuruzište Streim

Drugi od tri platoa Vučedola istraživao je S. Dimitrijević i kasnije A. Durman.⁴² Tijekom istraživanja pronađeni su tipični objekti vučedolske kulture, kuće od isprepletanog pruća i nabijene gline, a gotovo svaka je imala ognjište. Unutar kuća pronađeno je i više peći nepoznate namjene, a neki autori smatraju kako su metalurške (Slika 5).⁴³ Na navedenu tvrdnju nas upućuju nalazi ostataka pepela, gareži te komadi troske.⁴⁴ U jednoj od jama je pronađena

⁴⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1979., 296.

⁴¹ T.T.GREGL, 1998., 131-150.

⁴² A. DURMAN, 1983.

⁴³ A. DURMAN et al., 2017,12-20; M. HUTINEC, D. ROKSANDIĆ, 2019.

⁴⁴ S. BOŠNJAK, 2021., 89.

Slika 5 LJJEVO: Kupolasta peć iz objekta Kuća 6 (A. DURMAN, et. al., 2015.) / DESNO: Peć iz objekta Kuća 3 (A. DURMAN, et. al., 2018.)

spatula i komadi zgure, a u kući je još pronađeno i bakreno šilo. Slijedi sveukupni metalni inventar s lokaliteta:

Sveukupno je u istraživanjima Kukuruzišta Streim između 2012. i 2020. pronađeno 17 metalnih predmeta koji se mogu pripisati vučedolskoj kulturi, od toga je 8 šila ili igala od kojih je jedna nađena u koštanim koricama (futroli), 5 spatula, jedna trapezasta sjekira, komad žice, vrh bodeža i amorfn komadić metala. Svi predmeti su neobjavljeni i još su u procesu obrade.⁴⁵

2.5 Ljubljansko Barje

Prvi istraživani lokalitet, Ljubljansko Barje u Sloveniji, močvarno područje ispod Ljubljane, specifično je po nizu sojeničkih naselja iz različitih kulturnih faza među kojima se ističe ono vučedolske kulture. Na nalazištu je, među ostalim, pronađena velika količina kalupa za lijevanje i pribora za proizvodnju kao što su sopalji i zdjele za tekući metal, a unatoč nepotpunim podacima o kontekstu nalaza, pripisani su vučedolskoj kulturi.⁴⁶ Smatra se kako su na te prostore Vučedolci došli radi potrage za rudom.⁴⁷ Velušček pak ukazuje na vjerojatnost kako se na tom području razvila samostalna skupina koja je imala jake veze s vučedolskom.⁴⁸

2.6 Vinkovci

Vučedolsko naselje u Vinkovcima iskopavano je na pozicijama *Tržnica* i *Hotel*. Na Tržnici je otkopana kuća trapezoidnog oblika u kojoj se nalazila jama na čijem je dnu otkriveno tri para kalupa za lijevanje sjekira, zatim jedan kalup za isti tip sjekira, ali manjih dimenzija, te jedan kalup za lijevanje dlijeta. Na jednom od tih kalupa vide se i tragovi korištenja. Pronađena su i dva bakrena predmeta: šilo i, vjerojatno, ingot. Osim toga, u jami se nalazila jedna manja

⁴⁵ S. BOŠNJAK, 2021., 90.

⁴⁶ A. DURMAN, 1983., 30.

⁴⁷ N. TASIĆ, 1995., 85-89.

⁴⁸ A. VELUŠČEK, 2008., 35.

amfora i kadionica.⁴⁹ Iako su unutar kuće pronađena vatrišta i ognjišta, dokazi za in situ preradu bakra nisu pronađeni.⁵⁰ Dimitrijević spominje mogućnost kako je kalup za sjekire manjih dimenzija služio u votivne svrhe te da je jama sadržavala sve dragocjenosti jednog metalurga.⁵¹ Objekt je smješten u kasnoklasičnu fazu kulture i stupanj B2.⁵²

3. VJERSKE PRAKSE

3.1 Prapovijesna vjerovanja i ritualne prakse

O ritualnim praksama prapovijesnog čovjeka možemo govoriti zasnovano na temelju materijalnih dokaza koji izlaze iz domene praktičnog života i koji upućuju na postojanje duhovnog svijeta.⁵³ Različite figure i prikazi mogu se povezati s nekakvim vjerskim praksama, a od najranijih vremena istaknuta je i uloga šamana koji je bio odgovoran za duhovni život zajednice (Slika 6).⁵⁴ Istraživanjem prapovijesnih zajednica u pogledu duhovnog života i vjerskih obilježja, uviđamo povezanost tadašnjeg čovjeka s pojavama i okolinom u kojoj živi. Kako bi bolje razumjeli duhovna i ritualna obilježja kod vučedolaca, potrebno je sagledati sve dokaze mogućih obrednih praksi i pokušati približno rekonstruirati stvarno stanje.

Slika 6 Rekonstruirani izgled šamanke iz Bad Dürrenberga, (izvor: Mike Stuchbery, <https://tinyurl.com/2aq759j8>, 29.9.2024.)

3.2 Pokapanje

Pokapanje u vučedolskoj kulturi još nije u potpunosti razjašnjena tematika prvenstveno zbog činjenice da do sada ne poznajemo mjesta kontinuiranog pokapanja, tj. nekropole, već samo izdvojene ukope unutar naselja. Ukopi su uglavnom inhumacijski u zgrčenom položaju, a javljaju se pojedinačni ukopi ili oni s više pokojnika (dva do osam). Isticanje pojedinih ukopa unutar naselja i prilaganje brojnih priloga uz pokojnike, upućuje na postojanje svojevrsne hijerarhije unutar društva.⁵⁵ Durman navodi mogućnost kako je jedna od praksi i vjerovanja

⁴⁹ A. VELUŠČEK, 2008., 35.

⁵⁰ S. BOŠNJAK, 2021., 93.

⁵¹ Isto, 297.

⁵² A. DURMAN, 1988., 32.

⁵³ I. KARAVANIĆ, 2012., 8.

⁵⁴ Isto, 70.

⁵⁵ T.T. GREGL, 1998., 140.

Vučedolaca da su svoje pokojnike još uvijek smatrali dijelom zemaljske obiteljske zajednice.⁵⁶ Pokapanje je često vršeno u napuštene jame koje su bile u neposrednoj blizini ili ispod kuća.⁵⁷

Izuzetak su primjeri iz perioda klasične vučedolske kulture gdje poznajemo i primjere incineriranih pokojnika na lokalitetima Vojka i Batajnica. Pokojnici su spaljeni u podnožjima humka gdje su otkrivena kontinuirana spališta i ostatci žrtvenih obreda, životinjske kosti i ulomci keramike, a u središtu humka nalazila se urna s pepelom i kostima.⁵⁸ Pokopi i obredi pod tumulom tijekom eneolitika u Vojvodini spominju se u kontekstu migracija stepskih naroda i njihovog kulturnog utjecaja.⁵⁹

3.3 Ritualne prakse

U nekoliko primjera poznati su nam žrtvenici u središtu kuća što nam eventualno ukazuje na to kako su vučedolci svoje vjerske prakse obavljali i zasebno, a ne samo u zajedničkim prostorijama i/ili svetištima. Ti žrtvenici, najčešće sedlastog ili rogolikog oblika, povezuju se sa štovanjem kulta bovida.⁶⁰

3.3.1 Ljudska žrtva na Vučedolu

Kada je riječ o magijskim ritualima i kulturnim obredima, u prvom redu treba spomenuti mogućnost postojanja ljudske žrtve u grobu 3 na položaju Vinograd Streim.⁶¹ Ovdje je 1985. godine otkriven niz otpadnih jama od kojih je u jami 6 (kasnije grob 3/1985) pokopano 8 pokojnika (Slika 7). Također je pronađena i velika terina čiji ukras Durman povezuje s prikazom zvijezda Plejada i raznim pojavama na nebu, a znakom romba označena je i Venera (Slika 4). Durman spominje kako je moguće pratiti i položaj pokojnika prema prikazima na terini.⁶² Ono što je zanimljivo kod ovog ukopa je postojanje neobičnih udubljenja na lubanjama pokojnika. Durman navodi da je pokusom utvrđeno kako takvo udubljenje može nastati jedino

Slika 7 Vučedolska terina, Grob 3, Vinograd Streim, 1985. (DURMAN, A., 2000., 54.)

kapljom rastopljena bakra te da ovaj postupak nesumnjivo znači svojevrsnu inicijaciju. Najizraženije je udubljenje na lubanji ženske osobe starosti od 20 godina, dok je najmanje izraženo na osobama starosti oko 50 godina.⁶³

⁵⁶DURMAN, A., 2000., 38.

⁵⁷T. TEŽAK-GREGL, 1998., 140.

⁵⁸DIMITRIJEVIĆ, S., 1994., 285.

⁵⁹P. ŠPEHAR, N. BEVC, 2016., 169.

⁶⁰T.T.GREGL, 1998., 137.

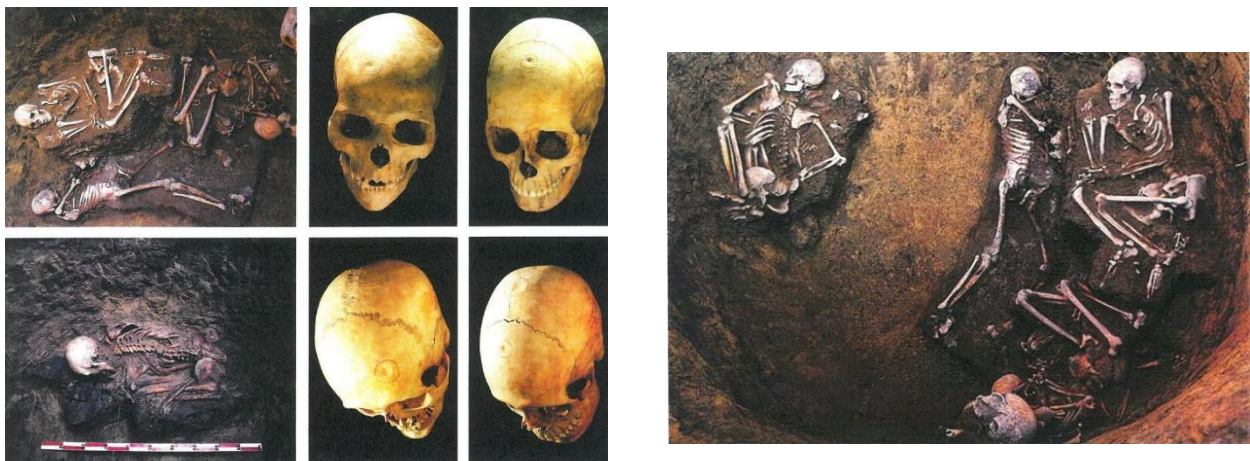
⁶¹A. DURMAN, 2000., 42.

⁶²A. DURMAN, 2000., 45.

⁶³A. DURMAN, 2000., 46.

Povezano s ovim pokopom, valja spomenuti nalaz dijela cilindrične posude na Streimovom vinogradu o kojemu piše Hoti.⁶⁴ Povezuje ju sa sličnim nalazima posuda na prostoru Bliskog Istoka i Krete koje su služile za libacije raznim bogovima.⁶⁵

Još je jedna, vrlo slično stilski oblikovana terina na Vučedolu usko povezana s kultom smrti i mogućom ljudskom žrtvom. To je ona iz tzv. *grobnice bračnog para* na lokalitetu Gradac gdje je glava žene bila pokrivena naopako okrenutom posudom. Neki ovaj pokop smatraju primjerom kulta lubanja ili kulta predaka koji su značajni tijekom neolitika na prostoru Bliskog Istoka i Anatolije.⁶⁶

Slika 8 Vinograd Streim, Grob 3/1985, (DURMAN, A., 2000., 42,44.)

3.3.2 GROBNICA BRAČNOG PARA

Prilikom istraživanja druge faze Megarona (Megaron II) na položaju Gradac ispred njegova pročelja otkrivena je 1938. godine *grobnica bračnog para* (Slika 9). Radi se o dvojnomo inhumacijskom ukopu muškarca i žene u jami oblika slova L. Muškarac je položen u zgrčencu na desni bok, dok je žena na lijevom boku. Bili su postavljeni kao da su zagrljeni, okrenuti jedan prema drugom. Bitno je napomenuti kako je grobnica u istom odnosu s jamom s lijeve strane pročelja megarona u kojoj se nalazio ukop jelena te je u neposrednoj blizini i figurica jelena nalik žrtvenoj posudi.⁶⁷

Uz pokojnike se nalazilo mnogo priloga: više od 800 ulomaka keramike te 21 čitava i 30 razbijenih posuda. Uz muškarca je pronađeno glineno grlo mjeha za tekućine i perla od školjke sa Sredozemlja. Glava žene bila je prekrivena naopako okrenutom terinom koja je jedna od bogatije ukrašenih pronađenih posuda vučedolske kulture i koja prema Durmanovom

⁶⁴ M. HOTI, 1991.

⁶⁵ M. HOTI, 1991., 25.

⁶⁶ D. ROKSANDIĆ VUKADIN, Z. H. DARIS, S. BOŠNJAK, 2024., 6.

⁶⁷ T.T. GREGL, 1979., 87.

tumačenju na sebi ima prikaz zvijezda Oriona.⁶⁸ Preokretanje keramičkih posuda poznato je s lokaliteta diljem Europe, npr. Beycesultan u Anatoliji, na lokalitetima badenske kulture i sl., a povezuje se s raznim magijskim ritualima i vjerovanjima povezanim s napuštanjem duše iz tijela.⁶⁹ Također, u grobu su nađeni i brojni fragmenti kostiju raznih životinja. Ovaj ukop moguće je povezati s jamom 3 na Vinograd Streimu u kojoj je također pronađena terina s vrlo sličnim stilskim obilježima.

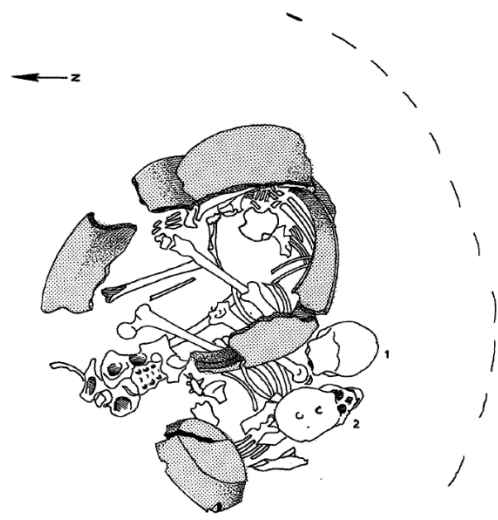

Zbog velikog broja priloga, načina i samog položaja ukopa usred platoa Gradca, mnogi autori slažu se kako je ovdje riječ o pripadnicima višeg staleža unutar društva, što ujedno upućuje na postojanje neke vrste društvenog poretka i raslojavanja. S. Dimitrijević čak ovaj ukop naziva protokneževskim. Na temelju C14 i dendrokronološke analize grob se datira oko 3100.-2750. godine p.n.e.⁷⁰

Slika 9 Grobnica bračnog para (privatna fotografija, postav Muzeja vučedolske kulture, 2016) (prema: N. RADMAN, 2018., 17.)

3.3.3 DVOJNI GROB – VINOGRAD STREIM

Ovaj je pokop pronađen prilikom istraživanja 1990. godine u jami na lokalitetu Vinograd Streim (Slika 10). Jedan je od značajnijih pokopa kada je riječ o magijskim ritualima. Grob je bio dio prethodne jame za namirnice ili otpatke uokolo u kome je bilo razbijenih ulomaka fine keramike s ukranima inkrustriranim bijelom bojom, ribljih kostiju i sl.

Slika 10 Dvojni grob Vučedol - Streimov Vinograd grob 3, crtež: M. Hoti, (HOTI, M., 1990., 185.)

⁶⁸ A. DURMAN, 2000., 54.

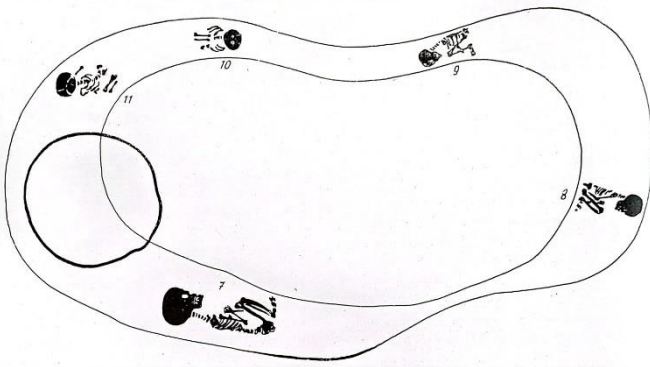
⁶⁹ M. HOTI, 1994., 186.-187.

⁷⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, 1994., 285, 286.

Zanimljivo je da je ispod kostura nađen popriličan broj mikrolita i jezgara te jedan glineni kalup za lijevanje dlijeta. Jama je, prema keramici, određena u ranoklasični horizont kulture, a unutar nje pronađeni su muškarac i žena položeni u zgrčencu jedan preko drugog; On na desnom, a ona na lijevom boku. Vrlo bitan nalaz predstavlja komad 23-karatnog zlata u obliku manjeg okova te nakupina mješavine srebra i zlata, što nam ukazuje kako su pokojnici bili vjerojatno pripadnici višeg staleža. Pokojnici su bili okrenuti istok – zapad i, što je najzanimljivije, pokriveni ogromnim neukrašenim pitosom po sredini tijela koji je bio okrenut naopako s otvorom prema dolje. U trenutku pronalaska ukopa nije se točno znalo o čemu je riječ, a kasnije su paralele pronalazene po cijeloj Europi. Primjerice, već prethodno spomenut ukop „bračnog para“ na lokalitetu Vučedol – Gradac gdje je glava žene pokrivena s naopako okrenutom terinom. Nadalje, na lokalitetu Gomolava nađen je grob koji pripada kasnoj fazi kostolačke kulture. Pokojnik je pokopan u zgrčenom položaju, a posuda ukrašena inkrustracijom bila je naopako položena na sredinu njegova tijela. Ovakve slučajeve nalazimo i u badenskoj kulturi.⁷¹

3.3.4 Dječja kripta

Ispod podnica prethodno spomenutog „megarona ljevača bakra“ ukopana je katakombna ili kako Schmidt zapisuje, grobnica u kripti s petoro djece: tri novorođenčeta, jedno od par mjeseci starosti te jedno od četiri godine (Slika 11).⁷² Grobnica se nalazila ispod središta glavne prostorije megarona.⁷³

Slika 11 Kripta s dječjim ukopima (prema R.R. SCHMIDT, 1945.)

M. Eliade piše o simbolizmu metalurgije, šamanizma i prirode te prenosi istraživanja, a ponajprije spominje pleme Achewa u Njasi iz Afrike. Govori kako tamo postoji niz slučajeva gdje se ljudske žrtve prinose metalurškim pećima pa je vjerojatno s te strane na metalurgiju bilo gledano kao na nešto negativno, zlokobno. Priča o brojnim načinima kako se te žrtve odvijaju,

⁷¹ M. HOTI, 1993., 184.

⁷² R.R. SCHMIDT, 1945.

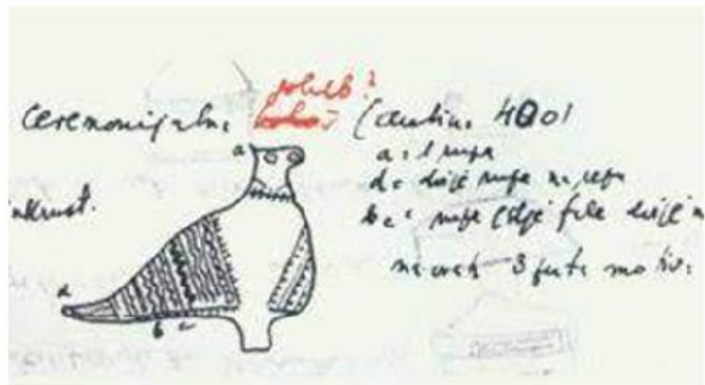
⁷³ A. DURMAN, 2004., 28.

a važnost cijelog rituala nalazi se u fetusu. Njega šaman žrtvuje i pokapa u zemlju te se naknadno na tom mjestu radi peć. Ovakve prakse proizlaze iz vjerovanja kako minerali u utrobi Zemlje rastu kao embriji, a rudari i metalurzi vade ih iz rudnika, tj. utrobe, maternice Zemlje.⁷⁴

Ne možemo s velikom sigurnošću tvrditi kako je i ovdje riječ o nekim sličnim vjerovanjima, međutim činjenica je da su peći megarona napravljene nakon ovog ukopa. O kojem je točno vremenskom razmaku riječ, ne znamo. Moguće kako je ovim ukopom naglašena duhovna važnost Gradca.⁷⁵

3.4 VUČEDOLSKA GOLUBICA

Vučedolska golubica pronađena je prilikom istraživanja 1938. godine na lokalitetu Vučedol – plato Gradac koja je vodio R. R. Schmidt. Nalazila se u jami IIB ispunjenoj pepelom, a osim golubice, još je sadržavala i 40-ak komada keramike s odlikama ranoklasične faze, i to njenog B1 stupnja. Jama u kojoj je pronađena pripada istom horizontu kao i ona s ukopom jelena, grobnicom bračnog para te drugom fazom megarona. Posuda je, zapravo, boca u obliku ptice koja stoji na 3 čepaste nožice, a na vrhu glave ima otvor za izljev. Površina posude je glačana i ukrašena rovašenjem ispunjenim bijelom inkrustacijom. Ukрасom su naznačene oči i kljun ptice, zatim prsa i poleđina, a na njenom se vratu nalazi motiv tzv. dvostrukih sjekira.⁷⁶ (Slika 12).

Slika 12 LIJEVO: Vučedolska golubica prema PJZ III Eneolit, 1979. DESNO: Arheološki dnevnik Mirka Šepera s istraživanja vučedolskog Gradca 1938.g.;stranica s nalazom Vučedolske golubice – detalj/ izvor: fototeka Gradskog muzeja Vukovar

⁷⁴ M. ELIADE, 1977., 74.

⁷⁵ A. DURMAN, 2004.; V. MARKASOVIĆ, D. TOMIĆ, 2017. itd.

⁷⁶ M. MILIČEVIĆ BRADAČ, 2002., 71-72.

Od njenog pronalaska pa do danas postoji više tumačenja što, zapravo, ova posuda predstavlja. M. Šeper ju prvo u svojem dnevniku upisuje kao „kokoš“. Međutim, vjerojatno kada je promislio kako se kokoš na ovim prostorima pojavljuje tek oko 2000 godina kasnije, prekrizio je taj navod te napisao da je golub (Slika 3 desno). Posuda je ostala prihvaćena kao *vučedolska golubica* te kao takva postaje i nacionalnim simbolom.⁷⁷ A. Druman iznosi kako ovdje nije riječ o golubici, već o jarebici. Paralelu pronalazi u božanstvima vatre, metalurgije, kovanja i zanata iz raznih mitova grčkog i rimskog svijeta. Prvenstveno govori o Hefestu kao bogu vatre i poznatom božanskom kovaču, a navodi i Ptaha, Vulkana i dr. Spominje kako su većinom božanstva povezana s metalurgijom opisivana kao hroma na jednu ili obje noge. Navodi kako se hromost kod metalurga povezuje s otrovnim plinovima koji isparavaju pri taljenju arsenskog bakra gdje arsen pri temperaturi na cca. 500° – 600°C prelazi u otrovan plin te posljedice njegova konstantna udisanja mogu postupno biti opasne po život. S druge strane, jarebica obitava na području cijele Europe do zapadnih dijelova, tj. azijskih stepa. Svoja jaja liježe u visokim travama pa su gnijezda tako dostupna raznim predatorima. Kada ženka sjedi na jajima, mužjak čuva stražu. U slučaju prisutnosti neprijatelja, mužjak potrči prema opasnosti te se počne pretvarati kako mu je krilo slomljeno ili kao da šepa kako bi zavarao protivnika da je lak plijen. Nakon što ga udalji na sigurnu udaljenost od gnijezda, odleti i potom se vrati na stražu.⁷⁸ Trik sa šepanjem povezuje ovu pticu s pričom o hromim kovačima.

U Vinkovcima je pronađena još jedna figura ptice, vjerojatno patke, i to samo njena glava. Njeno oko izvedeno je motivom sunca, učestalim ukrasnim simbolom Vučedolaca. Patke i barske ptice kasnije se vežu uz solarni kult pa bismo ovdje možda mogli govoriti o početcima istih.⁷⁹

3.5 POKOPI ŽIVOTINJA

Na Gradcu je otkrivena „žrtvena jama“ koja se nalazila ispred lijeve strane pročelja „megarona ljevača bakra“. U jami je otkriven iznimno očuvan kostur jelena, a u neposrednoj blizini, ispred mlađeg megarona, pronađena je mala keramička figura jelena čija je glava bila izvedena u posudu.⁸⁰ Pokapanje životinja čest je primjer još od kasnijih razdoblja prapovijesti i uglavnom je vezano uz različite kultove povezane s Velikom Majkom, plodnošću, zagrobnim životom i sl. Kroz godine istraživanja na lokalitetu Vučedol pronađeno je mnogo ostataka raznih životinja. Od 1984. do 1989. godine tu je pronađeno *in situ* čak pet kostura životinja.

⁷⁷ A. DURMAN, 2004, 34.

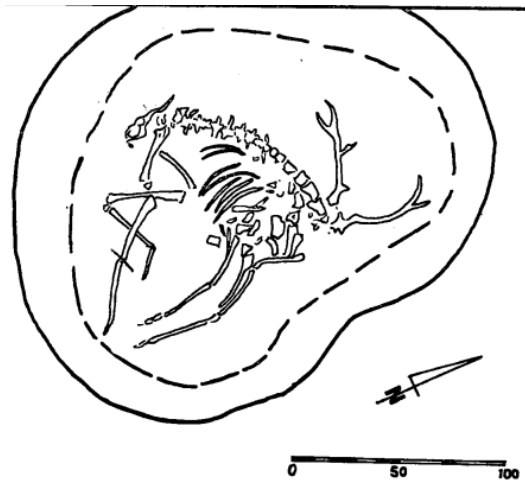
⁷⁸ A. DURMAN, 2004, 28-43.

⁷⁹ T.T. GREGL, 1998., 145.

⁸⁰ T.T. GREGL, 1998., 147.

Zaključeno je da su se životinjski pokopi uglavnom vezali za periferiju, dok su ljudski pokopi bili smješteni isključivo unutar naselja.⁸¹

U jami označenoj brojem 17 sačuvan je „in situ“ ukop psa sa zgrčenim nogama. Kostur psa vidljiv je još u jami 22, 2, 92 i sl. Pokopane su jedinke različite dobi. Od goveda imamo zasebne nalaze kostiju, ali i cjelovite ukope. Npr. tako jama 42 sadrži „in situ“ kostur mlađe jedinke, a pretpostavlja se i mogućnost žrtvovanja. Od ostalih domaćih životinja poznati su nam ukopi svinje, ovce i koze. Ono što je zanimljivo jesu slučajevi ukopa divljih životinja kao što su dabar i jelen. U jami 80 pronađen je velik broj kostiju dabra, jedan skoro cjelovit kostur te ostatci još nekoliko njih. Međutim, kada je riječ o magijskom kultu i pokapanju životinja, najviše nam plijeni pažnju onaj pronađen u jami na Gradcu prilikom iskopavanja 1938. godine. Schmidt spominje vjerojatnost žrtvovanja jelena čiji je kostur gotovo u cjelovitosti pronađen na dnu jame, a iznimka je kalota lubanje koja mu je bila razbijena. (Slika 13)

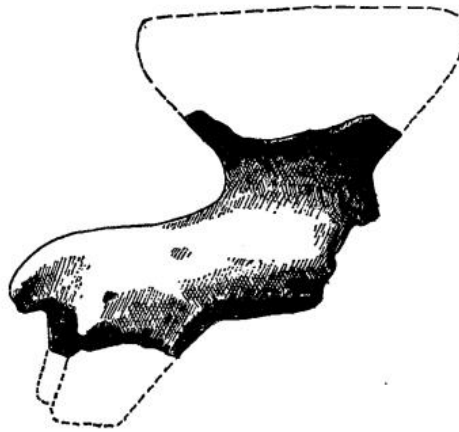
Slika 13 Ukop jelena na Vučedolu, lokalitet Gradac, (JURIŠIĆ, M., 1990., 25.)

U njegovoj neposrednoj okolini pronađeno je mnoštvo ulomaka vučedolske keramike, a znakovito je spomenuti i pronađenu figuricu u obliku jelena koja na glavi ima posudu i vjerojatno je služila u neke ritualne svrhe (Slika 14). Autor nagađa kako je kult jelena već ovdje imao ulogu isto kao i u kasnijem željeznom dobu.⁸² Mykhailova govori kako je kult jelena povezan sa šamanizmom te kako sibirski šamani imaju rituale žrtvovanja jelena, pokapanja rogovlja i kosti na svetim mjestima, razne seanse s imitacijama životinje i sl.⁸³

⁸¹ M. JURIŠIĆ, 1990., 20.

⁸² M. JURIŠIĆ, 1990., 25.

⁸³ N. MYKHAILOVA, 2006., 188.

Slika 14 Figurica jelena sa lokaliteta Vučedol-Gradac, (JURIŠIĆ, M., 1990., 26.)

Nalazi životinjskih kostiju mogu se tumačiti na više načina. Postoji mogućnost štovanja nekog ritualnog animalističkog kulta povezanog sa životinjskom žrtvom ukoliko je jedinka ukopana samostalno. Imamo situaciju kada je životinja ukopana uz ljudski kostur, a tada ona postaje grobni prilog, ili bolje rečeno, dar te se povezuje s vjerovanjem u zagrobni život. Ova situacija također ukazuje i na postojanje društvene diferencijacije i raslojavanja. Sljedeće, pokop životinja možemo smatrati i svakodnevnom praksom, odnosno ukoliko nisu bile pogodne za hranu, vjerojatno bi se bacile kao otpad. Poznato je kako je lov u ovo vrijeme još uvijek bio značajan doprinos opstanku društva, stoga ne treba isključiti niti tu sponu. Kako kaže M. Jurišić, u vučedolskoj kulturi su zasigurno zastupljena prva dva razloga životinjskih pokopa.⁸⁴

3.6 KONSEKRATIVNI ROGOVI – „BUKRANIJI“

Bikovo rogovlje česta je pojava na prapovijesnim lokalitetima Bliskog istoka i Turske. U prvom redu treba istaknuti lokalitete *Çatal Höyük* i *Beycesultan* u Turskoj. Kod oba primjera bukraniji su prisutni na zidovima, kao i skupine od više njih poredanih uz klupu na podu kuća i kulturnih mjesta. Autor spominje kako su oni na zidovima kuća *Çatal Höyüka* služili kao dekorativni predmeti, ali moguće i kao simbol zaštite (Slika 15). Također, količinu predmeta i isticanje pojedinih bukranija povezuje s muškom snagom te štovanjem muškog božanstva. Govori kako su česti prikazi ženskih božanstava u antropomorfnom obliku, a nerijetko kraj njih stoji bik kao simbol muškosti.⁸⁵

⁸⁴ M. JURIŠIĆ, 1990., 28.

⁸⁵ J. MELLAART, 1967., 65, 118.

U Grčku prema J. Rutter i S. Diamant dolaze upravo od tamo.⁸⁶ Dokazano je da su prvenstveno krasili zidove ili neke istaknutije položaje u kućanstvu gdje su bili vidljivi svima. Ovakvih primjera imamo, dakako, i nama bliže, na prostoru već spomenute vinčanske kulture, npr. naselje Jakovo-Kormadin (Slika 16).

Kada je riječ o vučedolskoj kulturi, ovakvih nalaza nema mnogo, ali ipak su pronađeni na lokalitetima Vinkovci, Sarvaš i Vinograd Streim u Vučedolu.⁸⁷ Razne su mogućnosti i teorije zbog čega se daje naglasak biku i njegovom rogovlju. U većini slučajeva, kao i u navedenom primjeru, pronalazeni su većinom na vanjskim ili unutarnjim zidovima konstrukcija i vezani su uz kuću i obitelj. Neki autori također navode mogućnost kako je simbolizam bika vezan uz žensko božanstvo u čijoj se pratnji najčešće i nalazi. S druge strane, bik kao simbol plodnosti prati žensko božanstvo plodnosti.⁸⁸ Iz toga zaključujemo kako je bik vjerojatnije po Mellaartu predstavnik nekog superiornog muškog božanstva. Osim rogovlja, pronalazeni su na lokalitetima kulture i tzv. sedlasti ili rogoliki žrtvenici. Oni se stavljaju u vezu sa kretsko-mikenskim kulturnim krugom.⁸⁹

Žrtvovanje bika zabilježeno je u poznatim Linear B pločama, a tako i potvrđeno na lokalitetima i raznim prikazima. Zanimljivo je kako bikovi na raznim zidnim slikarijama mikenskog doba nisu nikada prikazani kao lovina za razliku od perioda kasnog brončanog doba.⁹⁰ Već spomenuti Linear B tekstovi spominju i vjerske dužnosti i moći vladara – *wanax* - te kako je prvenstveno bio vjerska figura. Također je zabilježeno kako je samo on taj koji prolazi svojevrsnu inicijaciju. Pisac govori kako je *wanax* predstavljao osobu čije je prisustvo bilo ključno prilikom različitih banketa i prinošenja žrtvenih darova u čast boga Posejdona.⁹¹

⁸⁶ RUTTER, J., DIAMANT, S., 1969., 147.

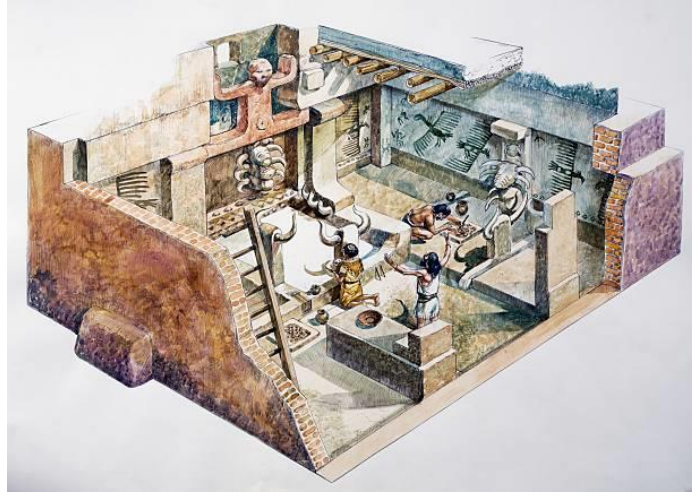
⁸⁷ M. HOTI, 1990., 33.

⁸⁸ M. HOTI, 1990., 36.

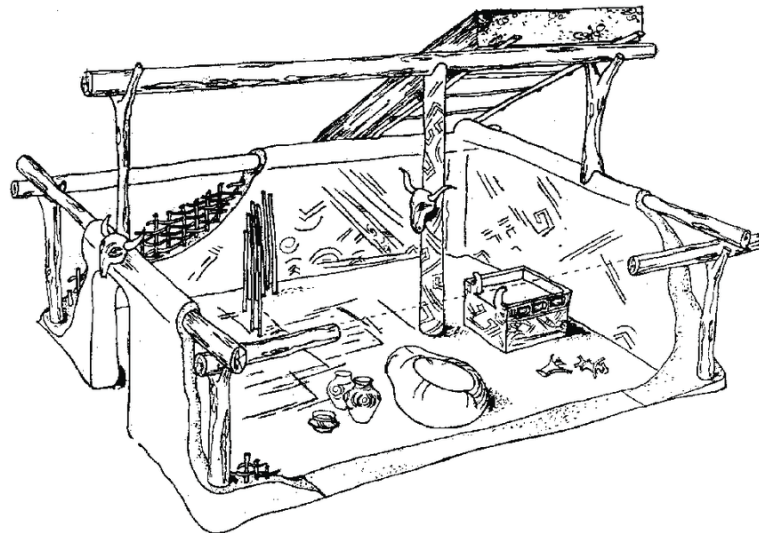
⁸⁹ TASIĆ, DIMITRIJEVIĆ, JOVANOVIĆ, 1979., 435.

⁹⁰ E. K. EGAN, 2019., 437.

⁹¹ T.G. PALAIMA, 1995., 132.

Slika 15 Rekonstrukcija dijela unutrašnjosti jedne kuće u Çatal Höyük-u sa prikazanim bukranijima (izvor: <https://www.gettyimages.ca/photos/%C3%A7atalh%C3%B6y%C3%BCk> 17.12.2023.)

Slika 16 Rekonstrukcija unutrašnjosti kuće 1 vinčanske kulture na lokalitetu Jakovo-Kormadin sa prikazom bukranija (izvor: Dana Rus graduate architect, Museum of History of Transylvania, Cluj, strana 36)

4. RASPRAVA

Pojava metala označila je veliku i bitnu promjenu za čovječanstvo. Tako značajna pojava i promjena u prapovijesti zasigurno je morala biti popraćena raznim promjenama unutar društva te je bitno utjecala i na ritualne prakse. To možemo uočiti na konkretnom primjeru megarona na Gradcu. Isticanje položaja kao metalurškog centra unutar naselja, iako prouzročeno i samom prirodom zanata, upućuje na davanje superiornosti metala nad dosadašnjim kamenom i keramikom. Iako je lončarstvo prvi primjer gdje je čovjek spoznao kako mijenjati materiju, nije ostalo zapamćeno, npr. kroz mitološku predaju, dok je drugačije kada u obzir uzmemo metalurgiju.⁹² Ponekad se vjerske i pogrebne prakse održavaju na određen način jer se pamti da se tako radilo i prije i to ih čini ispravnim. Uzmimo za primjer inhumaciju koja je danas prisutna u mnogim religijama svijeta, a seže još iz doba paleolitika te je često interpretirana kao sinonim za život poslije smrti.⁹³ I kod vučedolske kulture ovaj je ritus pokapanja dominantan, uz postojanje iznimki incineracije tek u kasnoj fazi kulture.

Je li metalurg obnašao ujedno i dužnosti šamana kao i političkog vođe u Vučedolu? Oni koji su u prapovijesnoj zajednici povezivali božanstvo, tj. duhovno i zemaljsko, bili su šamani. Predstavljali su nešto nalik suvremenim svećenicima ili prorocima, a bili su i vrlo cijenjeni u društvu. Uz pomoć šamana društvo je imalo vezu sa duhovnim svijetom pa je tako mnogo toga ovisilo o njima. Imali su visoku poziciju u društvu, a često su također obnašali ulogu iscjelitelja. Svojom pozicijom u zajednici su ispunjavali važnu društvenu ulogu i održavali socijalnu ravnotežu.⁹⁴ Informacije o ovakvom obliku prakticiranja duhovnih praksi poznate su nam prvotno iz naroda modernog svijeta gdje je sačuvan izvorni šamanizam, kao npr. Jakuti u Sibiru koji još danas čuvaju elemente tradicionalnih vjerovanja.⁹⁵

Glavna aktivnost, tj. odlika, bila im je putovanje na onaj svijet i povratak s njega što su obavljali pomoću raznih metoda. Prema tome, glavna uloga šamana jest razumijevanje i percipiranje nadnaravnog što postiže ekstatičkom komunikacijom između dva svijeta te ujedinjenjem duha i čovjeka u jednom međuprostoru. U praksi se to vjerojatno očitovalo kao npr. hodanje po vatri, komunikacija s prirodom i sl. Sukladno metodama koje su prakticirali, vremenom je dolazilo do raznih spoznaja i stanja svijesti, a u te su svrhe koristili i razne halucinogene biljke i ekstrakte.

⁹² M. ELIADE, 1977., 6.

⁹³ K.R. SALISBURY, 2012, 15.

⁹⁴ J.P. ROUX, 1958., 443.

⁹⁵ Jakuti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/jakuti>>.

M. Eliade, rumunjski povjesničar religije i pisac, u svojem djelu o istraživanju šamanizma, bilježi prethodno izjavljenu tezu kako zanimanje kovača po važnosti dolazi odmah iza poziva šamana te kako su oni iz istog gnijezda. Navodi poslovicu: „žena šamana dostojna je poštovanja, a žena kovača dostojna je obožavanja“.⁹⁶ Možda bi ovo mogli povezati s „grobnicom bračnog para“ i megaronom te načinom pokopa žene s terinom koja joj pokriva glavu. Nije uobičajen primjer pokapanja pokojnika s ovakvim elementima te smatram kako je bitno istaknuti važnost istih. Naglašavanje naopako okrenute posude na glavi pokojnice moglo bi ukazati na neka vjerska poimanja glave ili uma, dok spolna odrednica ostaje upitna. Možemo na nju gledati kao na primjer matrijarhata, ali jednako tako i vezati ženu uz dom i kućne radinosti.

Kako navodi Durman, na isti način se društvo odnosilo prema šamanu i prema metalurzima u to doba. Kako je potrebno znanje i vještina za rukovanje metalom bila novina, metalurzi su vjerojatno bili štovani, stoga nije isključiva teza kako je funkciju metalurga i šamana obnašala ista osoba.⁹⁷ Pa tako je i kod moguće žrtve s Vinograd Streima zaključeno kako se ovaj obred morao odvijati otprilike između devete i dvadesete godine života i kako je žrtva bila u čast boga vatre na Vučedolu, a dogodila se povodom rijetkog nebeskog događaja s kojim povezuje ukras na već spomenutoj terini.⁹⁸

⁹⁶ M. ELIADE, 1985., 342.

⁹⁷ A. DURMAN, 2004., 28.

⁹⁸ Isto.

5. ZAKLJUČAK

Nova je privreda unijela mnoštvo promjena u funkcioniranju cjelokupnog društva pa je malo moguće da su ti utjecaji zaobišli i duhovne odrednice. Prvo, način na koji su oni tada vidjeli metal, vjerojatno nije onakav kako ga mi gledamo danas. Kada govorimo o grobnim priložima za razdoblje eneolitika, teško je određivati važnost zlatnih i bakrenih predmeta. Uzmemo li u obzir da je zlato u uporabi i prije pojave bakra, moguće da su istome nadjenuli superiorniju važnost i dragocjenost. S druge strane, superiornost bakrene materije očituje se i u spomenutim primjerima ukopa gdje se naglašava položaj pokojnika u kontekstu metalurškog centra, prije svega megarona.

Unatoč dugotrajnim istraživanjima vučedolske kulture još su mnogi aspekti njenog postojanja nedovoljno istraženi i malo poznati. Jedno od njih svakako je pitanje religije te vjerskih praksi Vučedolaca. Za razliku od neolitičkih kultova koji se vežu prvenstveno za Veliku Majku, Vučedolci se okreću štovanju nebeskih božanstava: Sunce, Mjesec i zvijezde, što pratimo preko prikaza prvenstveno sačuvanih na keramici. Također su im bitne životinje kao što su bik, jelen i ptice, a koje su vjerojatno bile simbol nekih većih božanstava. Pojavom metalurgije, vjerojatnost da su štovali neka božanstva vatre i zanata vrlo je velika. Dakako, postoji mogućnost da su samu rudu smatrali darom od bogova, a zanat metalurgije božanskim umijećem.

Današnjem suvremenom čovjeku teško je pojmiti stanje svijesti toga doba. Kako bi što bolje razumjeli način života Vučedolaca, smatram kako je potrebno barem približno rekonstruirati uvjete u kojima su živjeli s resursima koje su imali. Čak ni tada u potpunosti ne bismo dobili saznanja kojima težimo i koja očekujemo. Uvelike je važno znati i širu sliku kretanja različitih zajednica na ciljanom području i proučavanjem njihovih praksi doći do približno mogućih odgovora. Uz to je potrebno povezati religiju i štovanje svih tih mogućih prirodnih pojava, procesa, bića i sl. Najljepše dokaze toga ostavili su nam na divnim terinama, figuricama, žrtvenicima i sl. pronalascima ondašnje kulture.

6. LITERATURA

- BAILEY, W., 2000. – Douglass W. Bailey, *Balkan Prehistory - Exclusion, incorporation and identity*, 2000., London and New York.
- BALEN, J., 2005. - Sarvaš – neolitičko i eneolitičko naselje, *Katalozi i monografije Arheološkoga muzeja u Zagrebu Sv. II*, Zagreb, 2005.
- BOŠNJAK, S., 2021. – Slavica Bošnjak, Koštane izrađevine, *Vučedol, zapisano na kućnom broju 12*, Vukovar 2021., 64-71.
- BULATOVIĆ, A., 2010. - Jakovo Kormadin neolithic settlement, *Godišnjak grada Beograda*, Beograd, 2010.
- CHILDE, V. G., 1929. – Vere Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford at the Clarendon Press, 1929.
- CHILDE, V.G. 1944. – Vere Gordon Childe, Archaeological ages as technological stages, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland vol 74, No 1/2*, 7–24.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979. – Stojan Dimitrijević, Badenska kultura, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja III – eneolitsko doba*, 1979., Sarajevo, 183-134.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979. – Stojan Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja III – eneolitsko doba*, 1979., Sarajevo, 267-342.
- DIMITRIJEVIĆ, S.; TEŽAK GREGL, T.; MAJNARIĆ PANDŽIĆ N., 1998. – Prapovijest, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, knjiga prva, Zagreb, 1998.
- DURMAN, A., 1983. – Aleksandar Durman, Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa, *Opuscula archaeologica*, Vol. 8 No. 1, Zagreb, 1-106.
- DURMAN, A., 2000. – Aleksandar Durman, *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar*, 2000., Zagreb.
- DURMAN, A., 2004. – Aleksandar Durman, *Vučedolski hromi bog: zašto svi metalurški bogovi šepaju?*, Vukovar, 2004.
- DURMAN, A., M. HUTINEC, D. ROKSANDIĆ, M. CRNKOVIĆ, 2017. - Izvješće o rezultatima sustavnih arheoloških istraživanja nalazišta Vučedol - Kukuružište Streim (V-17/2017) *Vučedol – Kukuružište Streim : Muzej vučedolske kulture*. (neobjavljeni izvještaj) – preuzeto od S. BOŠNJAK 2021. (isto: ROKSANDIĆ, HUTINEC 2019.)
- EGAN, E. C. 2019. - Emily Catherine Egan, A Wheelmade Bovid from the Palace of Nestor at Pylos, *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol.88, No.3*, Athens, 2019., 423-447.

- ELIADE, M., 1977. – Mircea Eliade, *Kovači i alkemičari*; prijevod: Miljenko Mayer, 1985.
- ELIADE, M., 1985. – Mircea Eliade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Matica Srpska, preveo sa francuskog Zoran Stojanović, Novi Sad, 1985.
- HANSEN, S., 2013. – Svend Hansen, Innovative Metals: Copper, Gold and Silver in the Black Sea Region and the Carpathian Basin During the 5th and 4th Millennium BC, *Metal Matters: Innovative Technologies and Social Change in Prehistory and Antiquity*, Leidorf 2013, 137-167.
- HAUPTMANN, A., 2000. – Andreas Hauptmann, The Archaeometallurgy of Copper - Evidence from Faynan, Jordan, *Natural Science in Archaeology*, 2000.
- HAUPTMANN, A., 2007. – Andreas Hauptmann, The Archaeometallurgy
- HAUPTMANN, A., 2020. – Andreas Hauptmann, Archaeometallurgy – Materials Science Aspects, *Natural Science in Archaeology 2020.*, Švicarska.
- HOERNES, M., 1898. – Moritz Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa: von den Anfängen bis um 500 vor Christi*, Beč, 1898.
- HOTI, M., 1989. – Marina Hoti, Novi nalazi konsekrativnih rogova na Vučedolu, *Opvscvla archaeologica*, vol.14, No.1, Zagreb, 33-48.
- HOTI, M., 1991. – Marina Hoti, Jedna posuda vučedolske kulture s posebnim obzirom na cjevaste vaze, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 15 No. 1, 1991., Zagreb, 25-45.
- HOTI, M., 1993. – Marina Hoti, Vučedol – Streimov vinograd: Magijski ritual i dvojni grob vučedolske kulture, *Opvscvla archaeologica*, vol.17, No.1, Zagreb, 183-203.
- HUTINEC, M., ROKSANDIĆ, D., 2019. - Izvješće o rezultatima sustavnih arheoloških istraživanja nalazišta Vučedol - Kukuruzište Streim (V-17/2019). *Vučedol – Kukuruzište Streim: Muzej vučedolske kulture*. (neobjavljeni izvještaj) – preuzeto od S. BOŠNJAK 2021.
- JOVANOVIĆ, B., 1979. – Borislav Jovanović, Rudarstvo i metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja III – eneolitsko doba*, 1979., Sarajevo, 27-54.
- JURIŠIĆ, M., 1989. – Mario Jurišić, Ukopi životinja na Vučedolu, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 14 No. 1, 1989., Zagreb.
- KARAVANIĆ, I., 2012. – Ivor Karavanić, *Prapočetci religije, simbolika i duhovnost u paleolitiku*, Zagreb, 2012.
- Knj. LX, 2010.*, Beograd.
- MARKASOVIĆ, V., TOMIĆ, D., 2017 – Valentina Markasović, Dunja Tomić, Kulturni i ritualni aspekti Vučedolske kulture, *Rostra : Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 8 No. 8, Zadar, 2017.

- MELLAART, J., 1967. – James Mellaart, *Çatal Höyük – a Neolithic town in Anatolia*, New York, 1967.
- MILIČEVIĆ BRADAČ, M., 2002. – Marina Milićević Bradač, Vučedolska golubica kao posuda, *Opvscvla archaeologica, Vol. 26 No. 1, 2002.*, Zagreb.
- MYKHAILOVA, N., 2006. – Natalie Mykhailova, The Cult of the Deer and „Shamans“ in the Deer hunting societies, *Archaeologia BALTICA 7*, Klaipėda, 2006.
- of Copper, Evidence from Faynan, Jordan, *Natural Science in Archaeology*, New York, 2007.
- PALAIMA, T.G., 1995. – Thomas G. Palaima, The nature of the Mycenaean wanax.; *The Role of the Ruler in Prehistoric Aegean; AEGAEUM 11*, Annales d'archeologie egeenne de l'Universite de Liege et UT-PASP, New Orleans, Louisiana, 1995., 119-139.
- RADIVOJEVIĆ, M., REHREN, T., 2015. - Paint it black: the rise of metallurgy in the Balkans. *Journal of Archaeological Method and Theory 23*, New York, 2015., 200–237.
- RADIVOJEVIĆ, M., ROBERTS, B.W., 2021. – Miljana Radivojević, Benjamin W. Roberts, Early Balkan Metallurgy: Origins, Evolution and Society, 6200–3700 BC, *Journal of World Prehistory 34*, 195–278.
- RADMAN, N., 2018. – Nives Radman, *Antropološka analiza kostura sa zaštitnog arheološkog istraživanja "Vinograd Streim-Muzej"*, diplomski rad, 2018., Zagreb.
- RENFREW, C. 1969. – Colin Renfrew, The autonomy of the south-east European Copper Age, *Proceedings of the Prehistoric Society vol 35*, 12–47, Cambridge, 1969.
- ROKSANDIĆ VUKADIN, D., HINCAK DARIS, Z., BOŠNJAK S., 2024. - New insights into the funeral practices of the VučedoL culture from the example of Grave no. 5, Vučedol – Cornfield Streim site, *Documenta Praehistorica Vol. 51*, online first articles, 2024.
- ROUX, J. P., 1958. – Jean-Paul Roux, Eléments chamaniques dans les textes pré-mongols, *Anthropos , Bd. 53, H. 3./4.*, 1958.
- RUTTER, J., DIAMANT, S., 1969. – Jeremy Bentham Rutter, Steven Diamant, Horned Objects in Anatolia and the Near East and Possible Connexions with the Minoan "Horns of Consecration", *Anatolian studies*, vol. 19., Ankara, 147-177.
- SALISBURY, K. R., 2012. - Katharina Rebay-Salisbury, Inhumation and cremation: how burial practices are linked to beliefs, *Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief*, Oxford, 15-26.
- SCHMIDT, R.R., 1945. – Robert Rudolf Schmidt, *Die Burg Vučedol*, 1945.

ŠPEHAR P., BEVC STRUGAR, N. 2016. – Perica Špehar, Nika Strugar Bevс, Милош Спасић, Вучедолски тумул на локалитету Батајница – Велика хумка, *Батајница Велика хумка Раномађарска некропола*, Београд / Belgrade, 2016., 162-173.

TASIĆ, N. 1995. - *Eneolithic cultures of central and west Balkans*, Beograd, 1995.

TYLECOTE, R.F., 1992. – Ronald Frank Tylecote, *A History of Metallurgy*, The Institute of Materials, London, 1992.

VELUŠČEK, A. 2008. - Doneski k raziskovanju metalurške dejavnosti na Ljubljanskem barju. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 25, Zagreb, 2008., 33–46.

Sažetak

The Impact of Metallurgy on the Religion of the Vučedol Culture

Početak eksploatacije i prerade ruda u prapovijesti, posebno u vučedolskoj kulturi, imao je značajan utjecaj na ekonomiju, društvo i religijska uvjerenja. Metalurgija, kao jedno od najvažnijih tehnoloških otkrića, omogućila je stvaranje trajnih i vrijednih predmeta koji su postali simboli moći i prestiža unutar zajednice. Pojava bakra i zlata vjerojatno je promijenila shvaćanje ovih materijala dodjeljujući im duhovnu važnost. Vučedolci su se okrenuli štovanju nebeskih božanstava, a metalurgija je mogla biti viđena kao božanski dar, s rudačkim materijalima koji su se smatrali svetima. Uz to, vjerovanja i ritualne prakse bile su duboko povezane s prirodnim fenomenima, a simbolika životinja ukazivala je na važnost božanstava u njihovom svakodnevnom životu. Tako je metalurgija, kroz svoje materijalne aspekte, oblikovala duhovni svijet Vučedolaca ističući povezanost između tehnologije i religije.

Summary

The beginning of ore exploitation and processing in prehistory, particularly in the Vučedol culture, significantly impacted the economy, society, and religious beliefs. Metallurgy, considered one of the most important technological discoveries, enabled the creation of durable and valuable objects that became symbols of power and prestige within the community. The emergence of copper and gold likely transformed the perception of these materials, endowing them with spiritual significance. The Vučedol people turned to the worship of celestial deities, viewing metallurgy as a divine gift, with ore materials considered sacred. Additionally, beliefs and ritual practices were deeply intertwined with natural phenomena, and the symbolism of animals pointed to the importance of deities in their daily lives. Thus, metallurgy, through its material aspects, shaped the spiritual world of the Vučedol people, highlighting the connection between technology and religion.

Ključne riječi: *Vučedolska kultura, metalurgija, društvo, vjerske prakse, bakar, šaman, rudarstvo, prapovijest*

Keywords: *Vučedol culture, metallurgy, society, religious practices, copper, shaman, mining, prehistory*

Popis ilustracija

Slika 1 Karta rasprostranjenosti vučedolske kulture (A. Durman, 2006., 48)	2
Slika 2 Tlocrt Vučedola, crtež: S. Forenbahe (TEŽAK GREGL; T., et al, 1998., 136.).....	5
Slika 3 Rekonstruirani izgled megarona rane faze prema R.R. Schmidt, 1945.	6
Slika 4 Metalurške peći na Vučedolu (prema: S. Bošnjak, 2021., 58.).....	7
Slika 5 LIJEVO: Kupolasta peć iz objekta Kuća 6 (A. DURMAN, et. al., 2015.) / DESNO: Peć iz objekta Kuća 3 (A. DURMAN, et. al., 2018.).....	8
Slika 6 Rekonstruirani izgled šamanke iz Bad Dürrenberga, (izvor: Mike Stuchbery, https://tinyurl.com/2aq759j8 , 29.9.2024.).....	9
Slika 7 Vučedolska terina, Grob 3, Vinograd Streim, 1985. (DURMAN, A., 2000., 54.)	10
Slika 8 Vinograd Streim, Grob 3/1985, (DURMAN, A., 2000., 42,44.).....	11
Slika 9 Grobnica bračnog para (privatna fotografija, postav Muzeja vučedolske kulture, 2016) (prema: N. RADMAN, 2018., 17.)	12
Slika 10 Dvojni grob Vučedol - Streimov Vinograd grob 3, crtež: M. Hoti, (HOTI, M., 1990., 185.).....	12
Slika 11 Kripta s dječjim ukopima (prema R.R. SCHMIDT, 1945.)	13
Slika 12 LIJEVO: Vučedolska golubica prema PJZ III Eneolit, 1979. DESNO: Arheološki dnevnik Mirka Šepera s istraživanja vučedolskog Gradca 1938.g.;stranica s nalazom Vučedolske golubice – detalj/ izvor: fototeka Gradskog muzeja Vukovar	14
Slika 13 Ukop jelena na Vučedolu, lokalitet Gradac, (JURIŠIĆ, M., 1990., 25.).....	16
Slika 14 Figurica jelena sa lokaliteta Vučedol-Gradac, (JURIŠIĆ, M., 1990., 26.).....	17
Slika 15 Rekonstrukcija dijela unutrašnjosti jedne kuće u Çatal Höyük-u sa prikazanim bukranijima (izvor: https://www.gettyimages.ca/photos/%C3%A7atalh%C3%B6y%C3%BCk 17.12.2023.).....	19
Slika 16 Rekonstrukcija unutrašnjosti kuće 1 vinčanske kulture na lokalitetu Jakovo- Kormadin sa prikazom bukranija (izvor: Dana Rus graduate architect, Museum of History of Transylvania, Cluj, strana 36)	19